

МИСТЕЦТВО РИСУНКУ: ВИТОКИ ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

THE ART OF DRAWING: ORIGINS AND STAGES OF FORMATION

У статті аналізуються характерні риси мистецтва рисунку, яке вирізняється своєю надзвичайною різноманітністю форм і виражальних засобів. Це багатогранне явище, що охоплює різні техніки та стилістичні напрями, виявляє багатозначність терміну «рисунок», що робить його важливим і незамінним у контексті світового мистецтва. Розглядаються витоки та етапи становлення рисунку, що є важливою складовою світового мистецтва.

Здійснено аналіз історичних передумов і умов розвитку рисунку, коли рисунок поступово розвивається в складну техніку, що охоплює не тільки практичні аспекти, а й естетичні та концептуальні.

Виділено ключові етапи його становлення, зокрема в античній культурі, середньовіччі, Відродженні та в пізніші періоди, що визначили розвиток технік та стилів рисунку, а також його функцію в різних системах.

Окрему увагу приділено розвитку рисунку як мистецтва, його становлення в епоху Високого Відродження.

Подано інформацію стосовно про те, що у давньогрецький період рисунок здебільшого мав функцію підготовчих ескізів та ілюстрацій до рукописних книг, що належать до пізньої античності, таких як «Іліада» V століття. Наголошено, що ілюстрації грецьких рукописів вирізняються високою живописністю, виразністю та майстерністю у зображенні тілесних форм. Вони втілюють активний рух і реальність, що підкреслюється зображенням об'єму через широкі, вільні лінії та плями. Саме такі рисунки відображали глибоке розуміння фізичної виразності та динамізму, що були характерними для античного мистецтва.

Розкривається сутність рисунку, який представляє собою комплексну та багатогранну категорію зображень, яка охоплює різноманітні форми та техніки виконання на пергаменті, а пізніше на папері. Наголошено, що саме цей вид мистецтва включає зображення в рукописах, архітектурних планах та проектах, а також в ілюстраціях та декоративних елементах оформлення, що застосовуються в художніх творах, наукових працях, підручниках і журналах.

Ключові слова: теорія рисунку, періодизація становлення рисунку, рисунок Середньовіччя, рисунок Високого Відродження, навчання рисунку, гуманізм.

The article analyzes the characteristic features of the art of drawing, which is distinguished by

its extraordinary diversity of forms and expressive means. This multifaceted phenomenon, encompassing various techniques and stylistic trends, reveals the ambiguity of the term "drawing", which makes it important and indispensable in the context of world art.

The origins and stages of the development of drawing, which is an important component of world art, are examined.

An analysis of the historical prerequisites and conditions for the development of drawing has been carried out, when drawing gradually develops into a complex technique that encompasses not only practical aspects, but also aesthetic and conceptual ones.

Key stages of its formation are highlighted, in particular in ancient culture, the Middle Ages, the Renaissance and later periods, which determined the development of drawing techniques and styles, as well as its function in various systems.

Special attention is paid to the development of drawing as an art, its formation in the High Renaissance.

The article aims to systematize knowledge about the historical stages of the development of the art of drawing, to determine its significance in the context of cultural evolution and artistic practice.

Information is provided on the fact that in the ancient Greek period, drawing mostly served as preparatory sketches and illustrations for manuscript books belonging to late antiquity, such as the Iliad of the 5th century. It is emphasized that the illustrations of Greek manuscripts are distinguished by their high pictoriality, expressiveness, and skill in depicting bodily forms.

They embody active movement and reality, emphasized by the depiction of volume through wide, loose lines and spots. It was such drawings that reflected a deep understanding of the physical expressiveness and dynamism that were characteristic of ancient art. The essence of drawing is revealed, which is a complex and multifaceted category of images that encompasses a variety of forms and techniques of execution on parchment, and later on paper.

It is emphasized that this particular type of art includes images in manuscripts, architectural plans and projects, as well as in illustrations and decorative design elements used in works of art, scientific works, textbooks and magazines.

Key words: drawing theory, periodization of the development of drawing, drawing of the Middle Ages, drawing of the High Renaissance, teaching drawing, humanism.

УДК 741/744(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/81.2.15>

Мартинюк Т.В.,

докт. мистецтвозн., професор,
професор кафедри образотворчого
мистецтва і методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Стрілець О.В.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри образотворчого
мистецтва і методик навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Генесіран М.В.,

викладач кафедри образотворчого
мистецтва і методик навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Термін «рисунок» зазвичай використовується для позначення зображень об'єктів і явищ, що створюються вручну на площині з використанням графічних інструментів, таких як контурні лінії, штрихи, плями та інші елементи. Застосування різноманітних графічних технік, таких як штрихи, комбінація плям і ліній, забезпечує досягнення пластичної виразності в рисунку шляхом відповідного моделювання форм [3, с. 42]. Рисунок вирізняється своєю надзвичайною різноманітністю проявів,

що зумовлює багатозначність цього знайомого терміну, і займає особливе місце серед інших видів образотворчого мистецтва. Рисунок визначають як зображення різного характеру, виконані за допомогою необхідних матеріалів на поверхнях, що виконують різні функції, оскільки основна роль у них належить лінії. Це можуть бути первісні зображення, нанесені фарбою на скелі чи вигравірувані на кістці, настінні розписи у гробницях і палацах, а також зображення на поховальних стелах. Насамкінець, малюнок є широкою,

багатогранною та неоднорідною категорією зображень, виконаних на пергаменті, папері та інших подібних матеріалах. До цієї категорії входять лінійні зображення в рукописах, архітектурні плани та проекти, ілюстрації та різноманітні елементи оформлення в художніх творах, наукових працях, підручниках і журналах. Це також включає начерки і розроблені композиції, ескізи та етюди, карикатури та шаржі [1, с. 224].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед відомих науковців, які досліджували мистецтво рисунку та його становлення є: В. Бабенко («Рисунок в контексті розвитку новітніх інформаційно-комунікативних технологій»), М. Бірюков («Особливості, види та цільове призначення малюнка»), С. Бучинський («Рисунок»), Д. Вінтаєв («Малюнок як засіб дослідження навколишнього середовища»), Н. Гільзова («Рисунок. Живопис»), П. Жолтовський («Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні»), М. Лі («Рисунок»), О. Лагутенко («Українська книжкова графіка першої третини XX століття. Стилистичні особливості художньої мови»), Г. Логвин («З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст.») та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Натомість питання історичної еволюції мистецтва рисунку ще досліджено недостатньо.

Мета статті. Стаття має на меті систематизувати знання про історичні етапи становлення мистецтва рисунку, визначити його значення в контексті культурної еволюції та художньої практики людства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Рисунок, безсумнівно, займає важливе місце в світі мистецтва, одночасно відіграючи значну роль і в інших сферах людської діяльності. Місце і значення рисунку в мистецтві можна порівняти з роллю самого мистецтва в житті людини: рисунок так само широко використовується в різних формах і видах мистецтва, так само, як і мистецтво пронизує всі аспекти людського існування. Такий статус рисунку обумовлений тим, що він є найбільш простим засобом зображення, як у широкому, так і в вузькому сенсі цього поняття [1, с. 121].

Становлення рисунку, як окремої сфери художньої творчості, обумовлене факторами, що виникли на етапі розвитку суспільства та мистецтва, який отримав назву епохи Відродження. Основними принципами, які мали вирішальне значення для виникнення та швидкого розвитку рисунку, вважаються: гуманізм, пізнання природи, розвиток наук, вивчення мистецтва античності, розширення тематичних меж, прагнення створити твір на науковій основі, інтенсивний розвиток станкового живопису, графіки та скульптури [1, с. 130]. Отже, рисунок став незамінним інструментом

художника для досягнення різноманітних цілей в аспектах вивчення природи та методів її зображення на площині, розробки наукових основ образотворчого мистецтва, «фіксації» спостережень, вражень, думок, фантазій, а також для підготовки до створення художніх творів. Рисунок став використовуватись настільки широко й різноманітно, що він повною мірою розкрив свої можливості як мистецтво, що досягнуло значних художніх висот. Це дає підстави стверджувати, що саме в епоху Відродження, зокрема вже в її зрілому періоді, рисунок набуває статусу окремого, самостійного явища [2, с. 46].

Звісно, мистецтво рисунку не виникло раптово і має свої корені в попередніх етапах розвитку. Його основи настільки ж давні, як і сам спосіб зображення за допомогою ліній. Рисунки, або ескізи, відображають ті ж об'єкти, що й наскельні малюнки, причому в обох випадках фігури тварин, людей зазвичай зображені окремо [3].

В мистецтві Стародавнього Єгипту існують твори, в яких можна з впевненістю вбачати початки художнього рисунка. Це фрагменти вапняку, черепки з різноманітними зображеннями. В літературних джерелах також згадуються ескізи скульптур на папірусах.

У давньогрецький період рисунок у своєму безпосередньому прояві здебільшого виступав як підготовчі ескізи та ілюстрації до рукописних книг, що належать до пізньої античності (наприклад, "Іліада" V століття). Ілюстрації грецьких рукописів відзначаються високою живописністю та виразністю: в них достовірно зображені міцні, тілесні форми, що перебувають в активному русі, передається об'єм. Малюнки виконані широкими, вільними лініями та плямами. Підготовчі етапи створення художніх творів здійснювалися як шляхом виготовлення окремих ескізів, так і безпосередньо в процесі роботи над основними композиціями, що виконувалися на стінах палаців, у гробницях, на стелах та вазах. У тих випадках, коли на вазі можна помітити втиснуті лінії ескізу, з'являється можливість реконструювати уявлення про те, яким був начерк давньогрецького митця, а також порівняти його з остаточною версією розпису. Порівняння зображення з розписом на вазі виявляє ті самі відмінності, що майже завжди притаманні ескізу, на відміну від завершеного твору: деякі розбіжності в деталях, підвищена динамічність та енергія фігур, свобода штриха, відсутність остаточної обробки та завершеності, нашарування ліній у пошуках правильного контуру [13, с. 8].

Усі відомі нам відомості про рисунок античного періоду дають підстави вважати, що, порівняно з попередніми епохами, його характер зазнав суттєвих змін. Завдяки рисунку художники тепер навчалися оволодінню натурою, що стало необхідним для точного відображення людини та

навколишнього світу, а також для передачі природного взаємозв'язку предметів. Однак рисунок використовувався виключно для підготовчих та навчальних цілей; сам по собі він ще не мав значної цінності.

У середньовіччі, коли основною темою мистецтва став надземний світ, що зображувався за усталеними зразками, у художників не виникла потреба у вивченні природи, а також, з деякими винятками, попередній розробці композиції твору. У цей період рисунок набув широкого застосування для ілюстрування рукописів та створення копій зразків. У більшості випадків ці зображення можна було вважати малюнками лише з технічної точки зору, оскільки вони ще не мали специфічних рис, властивих притаманним рисункам [13].

З кінця XIII століття ситуація зазнає суттєвих змін: мистецтво Проторенесансу відображає значні трансформації у художньому мисленні загалом і в ставленні до рисунку зокрема. Відтепер рисунок, як підготовчий матеріал та метод вивчення природи, починає відігравати важливу роль у творчій діяльності митців. Окрім іконографічних зразків, виникає новий тип рисунку – художній зразок, який вже був не лише копією, а створювався на основі різних джерел і, в певному сенсі, являв собою оригінальний твір мистецтва.

Основне місце серед підготовчих рисунків займає малюнок в натуральну величину, виконаний безпосередньо на робочій поверхні, такий як стіна, дошка чи пергамент. Отже, в XIV – на початку XV століття вже почали з'являтися окремі типи творів та риси, властиві мистецьким напрямкам цього періоду. Малюнок перестав бути лише технікою в загальному та вузькому сенсі (як зображення за допомогою певних матеріалів) і став окремим видом мистецтва лише тоді, коли впевнено висвітлював свою тематику, власну художню мову та отримав багатофункціональне призначення, що забезпечило йому значні можливості для самостійного існування [5, с. 80].

Усе це стало можливим лише в епоху Відродження, яка забезпечила нову основу для мистецтва; ця основа кардинально змінила як живопис, так і рисунок. Новий художній принцип – наслідування природи та новий підхід до створення творів мистецтва увиразнювався свобода від канонів і вигадки. Виникають два головні напрямки: малювання з природи та малювання як безпосереднє вираження роздумів і переживань творчої особистості, як засіб розвитку індивідуальних ідей. Завдяки простоті матеріалів і процесу створення, рисунок став простором для вільного самовираження художника, що є свідченням його безпосереднього контакту з навколишнім світом і відображенням постійної діяльності уяви [13, с. 10].

Широке використання рисунку обумовило різноманіття його жанрів та типів. Велика кількість

рисунків та ескізів з книг, що в XV столітті змінили альбоми, свідчить про зростання ролі рисунку з природи в навчанні. Це включає зображення одягнених фігур (Мікеланджело, Сінйореллі), етюди тварин (Пізанелло), пейзажі (Джорджоне, Тиціан), портретні рисунки (Белліні, Леонардо да Вінчі). Окремі фігури або групи фігур часто розроблялися в ескізах, зокрема: етюди оголеної моделі, етюди голови, ніг, драпірування, а також остаточні ескізи фігури для фресок і картин. Відомо, що Мікеланджело виконав цілий ряд малюнків на теми античних міфів: «Покарання Титія», «Гіме-ней» відрізняються розробленою композицією та завершеністю виконання [13, с. 12].

Таким чином, в епоху Відродження малюнок набуває всебічного розвитку, демонструючи різноманіття своїх форм. Це особливо яскраво виявляється у творчості митців Високого Відродження. Роботи Леонардо да Вінчі дозволяють зрозуміти, яке місце посідав рисунок у його творчості. Завдяки рисунку Леонардо пізнавав навколишній світ, мислив і творив, шукав композиційні рішення для своїх творів, створював етюди фігур, рук, портретів та наукових винаходів [13, с. 13].

Така ж захопленість малюнком і різноманітність його застосування простежується й у творчості Альбрехта Дюрера. У його роботах, що охоплюють різні типи та жанри, виразно виявляються характерні риси, притаманні мистецтву доби Відродження: зображення оголеної природи, дослідження ідеальних пропорцій людського тіла, численні етюди та ескізи для гравюр [13, с. 15].

Вільні ескізи-копії XIV–XV століть значно відрізняються від раніше виконуваних звичайних копій, коли зображення рисунків створювались рівним, неперервним контуром, нейтральним з точки зору виразності. У творах пізньоготичних майстрів, таких як Лоренцо Монако та Стефано да Верона, вигадливі вигини, тонкі переривчасті лінії й вібруючі штрихи виражають емоції, передають напруження чи легкість, викликають відчуття суворості або витонченості. У цей період у рисунку з'являється світлотінь. Лінія здобуває пластичну силу, здатність передавати об'єм та простір, використовуючи силу натиску. Для досягнення рельєфності почали застосовувати штрихування – діагональне, перехресне, пряме та кругле. В інших випадках об'ємність формувалась за допомогою світлотіні. Тональний рисунок став характерною рисою творчості венеціанських художників, таких як Джорджоне, Тиціан та Тінторетто [13, с. 18].

Переломним моментом у розвитку рисунку стає використання паперу. Заміна пергаменту папером стала однією зі змін, які визначили прогрес у мистецтві, зокрема в рисунку. Поява цього доступного матеріалу в XIV столітті відкрила можливості для художників створювати пробні ескізи, підготовчі рисунки та начерки. Завдяки цьому

в епоху Відродження з'явилися та збереглися тисячі рисунків різного призначення та характеру [13, с. 19].

Отже, рисунок набуває статусу самостійного твору, порівняно з фрескою, мозаїкою, картиною чи мініатюрою, несе у собі інший образ. У цих творах рисунок уже не був лише технікою, а й набував характеру окремої форми творчості. Такі роботи, виконані з використанням рисунку, почали цінуватися як самодостатні твори, попри те, що в багатьох випадках вони мали підготовчий характер. Це все свідчило про визнання самостійної цінності рисунку, розуміння, що він володіє власними можливостями художнього освоєння світу, має свої естетичні переваги, які не затьмарюють цінності інших видів мистецтва, зокрема гравюри – одного з найближчих до рисунку мистецтв [13, с. 30].

Висновки. Отже, епоха Відродження створює всі підстави для узагальнення про історичний поступ формування рисунку як самостійного явища мистецтва. Рисунок історично набув власного способу відображення світу, окрему художню мову та різноманітні форми практичного застосування. Без сумніву, впродовж розвитку рисунку відбувалися численні зміни в його манері виконання і в характері зображуваного. На межі XIX і XX століть, коли відбулося оновлення художніх систем і графіка остаточно утвердилася як вид мистецтва, константи рисунку перехідного періоду від Середньовіччя до епохи Відродження видаються позбавленими бурхливих еволюційних змін.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабенко В. С. Рисунок в контексті розвитку новітніх інформаційно-комунікативних технологій. European scientific discussions: The 3rd International scientific and practical conference, Rome, February 1–3, 2021. Rome. Italy, 2021. P. 341–346.
2. Бірюков М. Особливості, види та цільове призначення малюнка. *Шкільний світ*. 2012. № 24. Вкладка.
3. Бучинський С. Л. Рисунок. Основи грамоти з образотворчого мистецтва. Київ, 1981. С. 42–50.
4. Вінтаєв Д. Ю. Малюнок як засіб дослідження навколишнього середовища. *Комунальне господар-*
5. *ство міст. Серія «Технічні науки та архітектура»:* наук.-техн. збірник. Харків, 2017. Вип. 135. С. 46–49.
5. Гільзова Н. М. Рисунок. Живопис. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2020. 112 с.
6. Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. Київ : Наукова думка, 1982. 287 с.
7. Історія українського мистецтва: у 5 т. / голов. ред. Г. Скрипник; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Т. 1. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. 709 с.
8. Лі М. Г. Рисунок. Основи навчального академічного рисунка : підручник. Київ : Освітабук, 2016. 480 с.
9. Лагутенко О. Українська книжкова графіка першої третини XX століття. Стилiстичні особливості художньої мови: монографія Київ: Політехніка, 2005. 124 с.
10. Логвин. Г. Н. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. Київ: Дніпро, 1990. 707 с.
11. Овчинніков В. Історія книги: еволюція книжкової структури: навч. посіб. Львів: Світ, 2005. 420 с.
12. Піддубна О.М. Розвиток творчих здібностей студентів у процесі вивчення предметів «рисунок» й «живопис» при виконання рисунків. Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика та перспективи розвитку: зб. наук. праць / за ред. Н. Г. Сидорчук, О. М. Дубасенюк. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 256.
13. Соловейко Б.А. Мистецтво рисунку. 1989. 235 с.
14. Чирва О. Ч., Оленіна О. Ю. Історія та теорія графічного мистецтва: конспект лекцій для здобувачів денної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 128 с.
15. Шепеть Т. М. Станкова графіка Львова 1990 – 2000-х років: національна специфіка та європейський мистецький контекст додатки спеціальність 17.00.05 – образотворче мистецтво дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Львів, 2010. 250 с.
16. Яців Р.М. Львівська графіка. Київ: Наукова думка, 1992. 119 с.